

Шевців Любов Юліанівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, аналізу і контролю
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Shevtsiv Liubov

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis and Control
Ivan Franko National University of Lviv*

ORCID: 0000-0003-4960-3198

Шевців Анна Богданівна

*кандидат економічних наук, генеральний директор
ТЗДВ «СтрийАвто»*

Shevtsiv Anna

*Candidate of Economic Sciences, General Director
TZDV “StryyAvto”*

ORCID: 0000-0001-6240-2978

Когуч Ілона Вікторівна

*студентка
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Kohuch Iлона

*Student of the
Ivan Franko National University of Lviv*

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-2-9633

РОЛЬ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ROLE OF FINANCIAL INSTRUMENTS SUPPORTING SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN UKRAINE DURING THE DURATION OF MARITAL STATE

Анотація. Вступ. Рушійною силою економіки та основою середнього класу в усьому розвиненому світі вважають малий та середній бізнес (МСБ). Як показує досвід, МСБ істотно вирішує проблеми: джерела наповнення держбюджету та створення робочих місць, структурної перебудови і оновлення виробництва, ефективної взаємодії держави і виробничого сектору, реалізації соціально-економічних програм, побудови ефективної економічної стратегії та інші. Війна завдала величезних збитків як українській економіці в цілому, так і негативно вплинула на діяльність МСБ в Україні. Поряд з усталеними проблемами функціонування бізнесу, з'явилися нові загрози, це і активні бойові дії та близькість до фронту, руйнування, обстріли, перебої з електропостачанням та зв'язком, недоступність кредитних коштів, падіння споживчого попиту та зменшення платоспроможності населення, ускладнення логістики та інфляція, ризики й проблеми, пов'язані з податковою та митною системами.

Саме тому, для протистояння викликам війни, є потреба досліджень впливу державного регулювання, програм грантової вітчизняної та міжнародної підтримки та стимулювання, для ефективного функціонування МСБ в Україні, вивчення змін законодавчо-нормативного забезпечення, що дозволить максимально зняти фінансове навантаження, щоб забезпечувати зайнятість населення, соціальну стабільність в країні, регіональний розвиток та запобігання міграції, надходження податкових та інших платежів до бюджету, воєнної перемоги України.

Мета. Метою дослідження є вивчення проблем і перспектив ефективного функціонування МСБ в Україні в період воєнного стану на основі змін законодавчо-нормативного забезпечення обліку і оподаткування, розкриття підходів у сфері державного регулювання, ролі програм грантової вітчизняної та міжнародної підтримки, оцінка їх фінансових можливостей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження вивчаючи проблеми і перспективи функціонування МСБ в Україні в період воєнного стану; 2) зміни законодавчо-нормативного забезпечення обліку і оподаткування МСБ; 3) розкриття підходів у сфері державного регулювання, ролі програм грантової вітчизняної та міжнародної підтримки, оцінка їх фінансових можливостей.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: метод аналізу та синтезу для формулювання як теми, так й мети дослідження; метод контент-аналізу з метою глибокого опрацювання науково-практичної літератури з тематики дослідження; метод критичного аналізу щодо пошуку нерозкритих або неповністю вирішених проблемних аспектів. Метод теоретичного узагальнення та групування для дослідження стану діяльності МСБ, проблеми і перспективи під час гії воєнного стану. Метод формалізації, аналізу та синтезу для впровадження змін законодавчо-нормативного регулювання обліку і оподаткування МСБ за період 2022–2024 р.р. Метод системного аналізу з метою розкриття наслідків змін та нововведень податкового обліку МСБ. Метод сходження від абстрактного до конкретного необхідний для вивчення ролі програм грантової вітчизняної та міжнародної підтримки щодо МСБ, оцінка їх фінансових можливостей. Метод логічного узагальнення результатів для формулювання висновків.

Результати. У науковій статті розкрито стан діяльності малого та середнього бізнесу в Україні в 2022 р., тенденції розвитку в 2023 р. та напрями стабілізації у 2024 р., зокрема проблеми і перспективи. Зазначено, що найбільш популярною галуззю в діяльності МСБ на початок 2022 р. (див. рис. 1), була оптова та роздрібна торгівля, а також ремонт автотранспорту. З початком війни (2022 р.), приблизно 45% підприємств у первинному секторі (сільське господарство та видобуток), 35% у вторинному секторі (заводи, фабрики, промислове виробництво) та 37% у третинному секторі (послуги) перебувають під загрозою знищення в прифронтових та частково окупованих регіонах (рис. 2). У статті звернено увагу на проблеми розвитку МСБ, а саме [14–15]: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку – 62%; не прогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку – 48%; відсутність достатнього капіталу – 43%; непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу – 29%; недоступність кредитних коштів, у тому числі – програми 5–7–9, кредитів під 0% тощо – 28%; зруйнованість ланцюгів постачання – 26%; неефективна, довга і дорога логістика – 23%.

Визначено, що зміни законодавчо-нормативного забезпечення обліку і оподаткування МСБ в 2022 р., запроваджені на період припинення або скасування воєнного стану на території України, – і повернення у 2023 р. до попередньої бази оподаткування, сприяли значному зменшенню податкових надходжень до державного бюджету, та з 1 січня 2024 року запровадженню нововведень щодо сплати єдиного податку (ЄП) та єдиного соціального внеску (ЄСВ) для ФОП та юросіб з 01.01.2024р. (табл. 1).

Наведено систематизований огляд державної грантової програми підтримки бізнесу «єРобота». Виявлено, що з початку запуску проекту «єРобота» (у липні 2022 р.) понад 13 тисяч українців отримали грантові кошти на започаткування або розширення власної справи і 7 млрд. грн інвестувала держава в розвиток МСБ. Головна мета надання грантів – підтримати відновлення підприємницької діяльності на територіях України, що найбільше постраждали від бойових дій та були окуповані, а також посилити стійкість мікробізнесу в інших регіонах України під час війни. Звернено увагу на потребу створення інвестиційної мапи країни для компаній, що планують інвестувати в Україну у майбутньому, Європейською бізнес-асоціацією (EBA) та асоціацією Global Business for Ukraine (GB4U) спільно з компанією Ukraine Invest.

Вивчено грантову діяльність USAID «Конкурентоспроможна економіка України» у 2023 р., яку починаючи від 10 000 \$ – отримували МСБ всієї України. Зокрема: 100 грантів для малих і середніх жіночих і сімейних підприємств на суму від 10 000 \$ до 35000 \$ станом на 25.08. 2023 р.; 25 грантів для малих і середніх переробних підприємств – на суму від 75 000 \$ до 150 000 \$ станом на 15.12.2023 р. та інші.

Звернено увагу, що в 2024 році продовжує діяти 31 грантова програма. Власне деякими з програм у 2023 р. було видано: Мерсу Corps Програма підтримки: на релокований бізнес чи у процесі релокації – до 20 000 \$ станом на 31.12.2023 р. (Івано-Франківська, Львівська, Київська, Тернопільська області); допомога ВПО розпочати або відновити мікробізнес до 1500 \$ станом на 31.12.2023 р. (Дніпропетровська область); відновлення втраченої через війну дрібної фермерської діяльності до 1500 \$ станом на 31.12.2023 р. (Полтавська, Сумська, Чернігівська області); – Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) EU4Business: консалтингові проекти для МСБ до 85% від вартості (вся Україна); стажування в компанії у досвідченого європейського підприємця в Європі – до 75% витрат стажування, онлайн – безкоштовно (вся Україна); 30 грантів для стартапів – до 25 000 євро (25.08.2023 р.) (вся Україна); 250 грантів на відновлення мікробізнесу – до 4000 євро (18.09.2023 р.) (вся Україна); Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) EU4CLIMATE: для компаній, що розробляють або впроваджують зелені інновації – до 50 000 євро (30.09.2023) (вся Україна) та інші. У статті узагальнено, що в 2022–2023 рр. надійшла допомога від: Європейського банку реконструкції і розвитку; Європейського інвестиційного банку; Міжнародної фінансової корпорації (IFS); KfW – державного банку Уряду Німеччини; USAID – Агентства США з міжнародного розвитку. На рис. 3. досліджено отримання грантів по областях України, а саме: найбільше гранто-отримувачів із Львівської (47 осіб), Рівненської (43 особи), Івано-Франківської (29 осіб), Київської (21 особа), Дніпропетровської (19 осіб) областей. Найбільша кількість гранто-отримувачів МСБ по областях України за результатами сімнадцятої хвили: Львівська область – 14%, Рівненська – 13% та Київська – 13%, (рис. 4).

У статті звернено увагу на державну кредитну програму «доступні кредити 5–7–9». Зокрема, що в 2023 р. – видано понад 40 тис. пільгових кредитів на суму майже 170 млрд. грн.; а на 2024 рік закладено 18 млрд. грн., а також запроваджено нові програми підтримки іпотечного кредитування «Доступна іпотека 7%» та «ЄОселя».

Узагальнено вагому роль державних і міжнародних грантових програм підтримки щодо створення, розвитку бізнесу під час війни в Україні з причин: економічного (промислового) відновлення держави; створення робочих місць; розвитку соціальних ініціатив; зменшення економічної напруги; залучення інвестицій; розвиток інновацій. Найбільш пріоритетними завданнями для влади – 72,8% підприємців вважають знищення корупції, 48,8% – проведення судової реформи, 40,8% – покращення доступу до кредитів та їх здешевлення, 36,7% – проведення податкової реформи 10–10–10 (+3); 77% респондентів вказують на зміни у податковій системі.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на те, що: 1) видання мікрогрантів для підтримки МСБ є популярною ініціативою серед українських підприємців; 2) гендерна рівність – серед переможців і отримувачів жінки – 57%; 3) регіональна рівновага; 4) найпопулярнішими сферами діяльності є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту, переробна промисловість, тимчасове розміщування та організація харчування. 5) видання мікрогрантів – створення додаткових робочих місць.

Ключові слова: фінансові інструменти підтримки, малий та середній бізнес (МСБ), воєнний стан, гранти, облік і оподаткування МСБ.

Summary. Introduction. Small and medium-sized businesses (SMEs) are considered the driving force of the economy and the basis of the middle class throughout the developed world. As experience shows, SMEs significantly solve problems: sources of filling the state budget and creating jobs, structural restructuring and renewal of production, effective interaction of the state and the production sector, implementation of social and economic programs, construction of an effective economic strategy, and others. The war caused huge losses both to the Ukrainian economy as a whole and negatively affected the activities of SMEs in Ukraine. Along with the established problems of business functioning, new threats have appeared, including active hostilities and proximity to the front, destruction, shelling, interruptions in electricity supply and communication, unavailability of credit funds, a drop in consumer demand and a decrease in the solvency of the population, complications in logistics and inflation, risks and problems related to tax and customs systems.

That is why, in order to face the challenges of war, there is a need for research on the impact of state regulation, grant programs of domestic and international support and stimulation, for the effective functioning of SMEs in Ukraine, study of changes in legislative and regulatory support, which will allow to reduce the financial burden as much as possible in order to ensure the employment of the population. social stability in the country, regional development and prevention of migration, receipt of tax and other payments to the budget, military victory of Ukraine.

Goal. The purpose of the study is to study the problems and prospects of the effective functioning of SMEs in Ukraine during the martial law period based on changes in the legislative and regulatory provision of accounting and taxation, the disclosure of approaches in the field of state regulation, the role of domestic and international grant programs, and the assessment of their financial capabilities.

Materials and methods. The research materials are: 1) the works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research studying the problems and prospects of the functioning of SMEs in Ukraine during the period of martial law; 2) changes in legislative and regulatory support for accounting and taxation of SMEs; 3) disclosure of approaches in the field of state regulation, the role of grant domestic and international support programs, assessment of their financial capabilities.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: the method of analysis and synthesis to formulate both the topic and the goal of the research; the method of content analysis for the purpose of in-depth study of scientific and practical literature on the subject of research; a method of critical analysis for finding undisclosed or incompletely resolved problem aspects. The method of theoretical generalization and grouping for the study of the state of activity of SMEs, problems and prospects during martial law. The method of formalization, analysis and synthesis for the implementation of changes in the legislative and regulatory regulation of accounting and taxation of SMEs for the period 2022–2024. The method of systematic analysis in order to reveal the consequences of changes and innovations in the tax accounting of SMEs. The method of going from the abstract to the concrete is necessary for studying the role of domestic and international grant support programs for SMEs, assessing their financial capabilities. Method of logical generalization of results for formulating conclusions.

The results. The scientific article reveals the state of activity of small and medium-sized businesses in Ukraine in 2022, development trends in 2023. and directions of stabilization in 2024, including problems and prospects. It is noted that the most popular branch in the activity of SMEs at the beginning of 2022. (see Fig. 1.), there was wholesale and retail trade, as well as motor vehicle repair. By the start of the war (2022), approximately 45% of enterprises in the primary sector (agriculture and mining), 35% in the secondary sector (factories, factories, industrial production) and 37% in the tertiary sector (services) are at risk of destruction in the frontline and partially occupied regions (Fig. 2). The article draws attention to the problems of the development of SMEs, namely [14–15]: lack of a sufficient number of solvent customers in the domestic market – 62%; unpredictability of the development of the situation in Ukraine and the domestic market – 48%; lack of sufficient capital – 43%; unforeseen actions of the state that can worsen the state of business – 29%; unavailability of credit funds, including – the 5–7–9 program, 0% loans, etc. – 28%; destruction of supply chains – 26%; inefficient, long and expensive logistics – 23%.

It was determined that changes in the legislative and regulatory provision of accounting and taxation of SMEs in 2022, introduced for the period of the termination or cancellation of martial law on the territory of Ukraine, and the return in 2023 to the previous tax base contributed to a significant decrease in tax revenues to the state budget, and from January 1, 2024, the introduction of innovations regarding the payment of a single tax (US) and a single social contribution (USS) for sole proprietorships and legal entities from January 1, 2024 (table 1).

A systematic overview of the state grant program for business support “eRobota” is given. It was revealed that since the launch of the eRobota project (in July 2022), more than 13,000 Ukrainians have received grant funds to start or expand their own business, and the state has invested UAH 7 billion in the development of SMEs. The main purpose of granting grants is to support the recovery of entrepreneurial activity in the territories of Ukraine that were most affected by hostilities and were occupied, as well as to strengthen the stability of micro-businesses in other regions of Ukraine during the war. Attention was drawn to the need to create an investment map of the country for companies planning to invest in Ukraine in the future by the European Business Association (EBA) and the Global Business for Ukraine (GB4U) association together with the Ukraine Invest company.

The grant activity of USAID “Competitive Economy of Ukraine” in 2023, which started from \$10,000, was received by SMEs of all Ukraine. In particular: 100 grants for small and medium-sized female and family enterprises in the amount from \$10,000 to \$35,000 as of August 25, 2023; 25 grants for small and medium-sized processing enterprises – in the amount from \$75,000 to \$150,000 as of December 15, 2023. and other.

Attention is drawn to the fact that 31 grant programs will continue to operate in 2024. Actually, some of the programs in 2023 was issued: Mercy Corps Grant program: for a relocated business or in the process of relocation – up to \$20,000 as of 12/31/2023. (Ivano-Frankivsk, Lviv, Kyiv, Ternopil regions); assistance to IDPs to start or restore a micro-business up to \$1,500 as of 12/31/2023. (Dnipropetrovsk region); restoration of small farming activity lost due to the war up to \$1,500 as of 12/31/2023. (Poltava, Sumy, Chernihiv regions); – European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) EU4Business: consulting projects for SMEs up to 85% of the cost (all of Ukraine); internship in the company of an experienced European entrepreneur in Europe – up to 75% of internship costs, online – free of charge (all of Ukraine); 30 grants for startups – up to 25,000 euros (25.08.2023) (all of Ukraine); 250 grants for the recovery of micro-businesses – up to 4,000 euros (September 18, 2023) (all of Ukraine); European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) EU4CLIMATE: for companies developing or implementing green innovations – up to 50,000 euros (30.09.2023) (all of Ukraine) and others. The article summarizes that in 2022–2023 aid was received from: the European Bank for Reconstruction and Development; European Investment Bank; International Finance Corporation (IFS); KfW – the state bank of the German Government; USAID – United States Agency for International Development. In Fig. 3. the receipt of grants in the regions of Ukraine was studied, namely: the most grant-recipients were from Lviv (47 people), Rivne (43 people), Ivano-Frankivsk (29 people), Kyiv (21 people), and Dnipropetrovsk (19 people) regions. The largest number of SME grant recipients in the regions of Ukraine according to the results of the seventeenth wave: Lviv region – 14%, Rivne region – 13% and Kyiv region – 13% (Fig. 4).

The article draws attention to the state credit program “available loans 5–7–9”. In particular, in 2023, more than 40,000 preferential loans were issued for the amount of almost UAH 170 billion; and for 2024, UAH 18 billion has been pledged, as well as new mortgage lending support programs “Affordable Mortgage 7%” and “eOselya”.

Summarized the important role of state and international grant support programs for the creation and development of business during the war in Ukraine for the following reasons: economic (industrial) recovery of the state; job creation; development of social initiatives; reduction of economic tension; investment attraction; development of innovations. 72.8% of entrepreneurs consider the elimination of corruption, 48.8% – judicial reform, 40.8% – improving access to loans and making them cheaper, 36.7% – tax reform 10–10–10 as the most priority tasks for the government (+3); 77% of respondents point to changes in the tax system.

Prospects. In further research, it is proposed to focus attention on the fact that: 1) issuing micro-grants to support SMEs is a popular initiative among Ukrainian entrepreneurs; 2) gender equality – 57% of winners and recipients are women; 3) regional balance; 4) the most popular areas of activity are wholesale and retail trade, motor vehicle repair, processing industry, temporary accommodation and catering. 5) issuance of micro-grants – creation of additional jobs.

Key words: financial instruments of support, small and medium-sized businesses (SMEs), martial law, grants, accounting and taxation of SMEs.

Постановка проблеми. Рушійною силою економіки та основою середнього класу в усьому розвиненому світі вважають малий та середній бізнес (МСБ). Як показує досвід, МСБ істотно вирішує проблеми: джерела наповнення держбюджету та створення робочих місць, структурної перебудови і оновлення виробництва, ефективної взаємодії держави і виробничого сектору, реалізації соціально-економічних програм, побудови ефективної економічної стратегії та інші. Проте, війна завдала

величезних збитків як українській економіці в цілому, так і негативно вплинула на діяльність МСБ в Україні. Згідно даних Міністерства економічного розвитку і торгівлі, в 2022 р. — частка малого та середнього бізнесу в ВВП України становила близько 55% [1]. Якщо у 2022 р. повноцінно працювало 28% малого та середнього бізнесу, то в травні 2023 році — 41% [2]. Поряд з усталеними проблемами функціонування бізнесу, з'явилися нові загрози, це і активні бойові дії та близькість до фронту,

руйнування, обстріли, перебої з електропостачанням та зв'язком, недоступність кредитних коштів, падіння споживчого попиту та зменшення платоспроможності населення, ускладнення логістики, інфляція, податковий тиск.

Саме тому, для протистояння викликам війни, є потреба досліджень у сфері державного регулювання, грантової вітчизняної та міжнародної підтримки та стимулювання, ефективного функціонування МСБ в Україні, вивчення змін законодавчо-нормативного забезпечення, що дозволить максимально зняти фінансове навантаження — джерело зайнятості, соціального порядку і стабільності в країні, регіональний розвиток та запобігання міграції, надходження податкових та інших платежів до бюджету, для воєнної перемоги України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасний період існує нестача досліджень у сфері державного регулювання, грантової вітчизняної та міжнародної підтримки та стимулювання розвитку малого бізнесу. Проте як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-економістами вивчалися: проблеми та тенденції перспективного розвитку малого підприємництва — С. А. Жуков, О. М. Дюгованець [3], тенденцій розвитку підприємництва в контексті становлення інформаційної економіки в Україні — у праці [4], аналіз запроваджених українським Урядом заходів і програм щодо підтримки та стимулювання ведення вітчизняного бізнесу в умовах воєнного стану — в [5], аналізування ключових показників функціонування малого і середнього підприємництва та виявленні тенденцій розвитку — [6]. У праці [7] вважають, що у сфері державного забезпечення та підтримки розвитку підприємництва варто виокремити два ключові напрями: пряме забезпечення розвитку (через запровадження урядових програм та створення інфраструктури підтримки) та опосередковане (за допомогою податкового впливу та інших важелів економічного характеру). На думку дослідників в праці [8], під поняттям «державна підтримка малого бізнесу» розуміють будь які державні заходи з фінансового сприяння в інтересах суб'єктів господарювання, що створюють для цих суб'єктів прямі чи приховані переваги і мають грошову оцінку; визначено основні форми державної підтримки суб'єктів малого бізнесу. Необхідно зауважити, що більша частина досліджень пов'язана з функціонуванням саме малих та середніх суб'єктів господарювання.

Так, «воєнний» етап розвитку економіки України визначив необхідність «економічних підсумків 2022–2023 рр. та завдання на 2024 рік» [9]; дослідження «як уряд планує підтримувати бізнес і економіку у 2024 році?» [2; 10–14] — формування особливого погляду на природу державної і міжнародної підтримки та стимулювання розвитку бізнесу як сфери, яка, з одного боку, є ключовою для економічного зростання країни,

а з іншого — перебуває у постійному пригніченні та обтяжена неефективними реформами й законодавчими обмеженнями. Незважаючи на значну кількість досліджень та наукових публікацій, багато питань щодо ролі грантової діяльності у підтримці та стимулюванні розвитку бізнесу під час дії воєнного стану, ще залишаються не розкритими і потребують подальших досліджень задля сталого розвитку МСБ в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення проблем і перспектив ефективного функціонування МСБ в Україні в період воєнного стану на основі змін законодавчо-нормативного забезпечення, розкриття підходів у сфері державного регулювання, ролі програм грантової вітчизняної та міжнародної підтримки, оцінка їх фінансових можливостей.

Виклад основного матеріалу. Результатами досліджень підтверджують, що основним вітчизняним роботодавцем до початку повномасштабного вторгнення російської федерації, був малий та середній бізнес. Встановлено, що частка МСБ у ВВП європейських країн перевищує 50% (Італія — 70%, Франція — 52%), у Польщі — 47% ВВП, а в Україні — 16% ВВП [3]. Дослідження Європейської Бізнес Асоціації проведені у 2022 р. в Україні свідчать, що в 83% компаній-членів асоціації відбулося падіння бізнесу, з них: 29% опитаних — відбулося падіння до 20%, у понад половини — падіння на 21% і більше, у 6% опитаних компаній не було змін, а 11% змогли похвалитися зростанням доходів. За оцінками фахівців, загальна сума прямих збитків підприємств (включно з державними) складала 13 млрд. доларів, а загальні непрямі збитки оцінювалися у понад 33 млрд. доларів. Для відновлення підприємств потрібно майже 25 млрд. доларів [1]. За результатами перших п'яти місяців роботи у 2023 році — 21,1% підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу (від 0% до 30% від планового показника); 8,4% — вказали на зростання обсягів робіт порівняно з планом; 25,4% — в межах запланованих показників на 2023 рік [11]. Якщо у вересні 2022 року Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) становив — 33,9, то в серпні 2023 року — 38,23 із 100 можливих [11].

До 2022 р. малий бізнес надавав роботу для 75% всіх працюючих в Україні, що становило 4,8 мільйона українців, а інші 25% (1,6 мільйона осіб) — великі підприємства [2; 13]. Відповідно до результатів досліджень Європейської Бізнес Асоціації представників МСБ, які проведені в травні 2022 р., учасників проекту Unlimit Ukraine — 72% не користувались ні державними, ні міжнародними програмами для підтримки свого бізнесу, 15% скористались опцією сплати єдиного податку — 2% податку, 6% — іншими податковими пільгами, 2% — компенсацією за працевлаштування ВПО [10; 14]. Найбільш популярною галуззю

в діяльності МСБ на початок 2022 р. (див. рис. 1), була оптова та роздрібна торгівля, а також ремонт автотранспорту. Далі різні види промисловості, логістика, сільське господарство та будівництво відігравали важливу роль, хоча з різною вагою в залежності від виду бізнесу.

Для більшості підприємств МСБ, характерною була географічна прив'язка до своїх клієнтів. Але з початком війни (2022 р.), ця характеристика

стала вирішальною, оскільки воєнні дії призводять до руйнування фізичних активів підприємств. Приблизно 45% підприємств у первинному секторі (сільське господарство та видобуток), 35% у вторинному секторі (заводи, фабрики, промислове виробництво) та 37% у третинному секторі (послуги) перебувають під загрозою знищення в прифронтових та частково окупованих регіонах (рис. 2) [13–14].

Рис. 1. Стан діяльності малого та середнього бізнесу на початок 2022 р.
Джерело: складено на основі [12–14]

Рис. 2. Частка підприємств, що перебувають під загрозою зникнення
Джерело: складено на основі [12–14]

Оскільки чимало підприємств опинилися в районах активних бойових дій, змушені були евакуюватися в більш безпечні регіони або припинити роботу через проблеми з логістикою та нестачу сировини. Однак і в умовах війни бізнес повинен працювати там, де це можливо, платити податки та давати країні ресурс для продовження оборони. Зокрема, тільки від старту програми релокації до серпня 2022 р. — 692 компанії перемістились у безпечні регіони, з них 484 почали працювати [12]. Основними проблемами щодо розвитку МСБ відзначали [14–15]: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку — 62%; не прогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку — 48%; відсутність достатнього капіталу — 43%; непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу — 29%; недоступність кредитних коштів, у тому числі — програми 5–7–9, кредитів під 0% тощо — 28%; зруйнованість ланцюгів постачання — 26%; неефективна, довга і дорога логістика — 23%.

Для допомоги МСБ у воєнний час, держава ще 15.03.2022 р. ухвалила Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX (ввійшов в дію з 01.04.2022 р.), що передбачав «додаткові податкові стимули для підтримки бізнесу під час війни», до 40 податкових та інших змін, а саме: «скасування оподаткування пального та запровадження пільгового режиму для підприємців (2% від обороту). На сплату єдиного податку перейшли підприємства з обігом до 10 млрд. грн. Усі обмеження по кількості робітників та видам діяльності, окрім підакцизних товарів та грального бізнесу знімали, однак замість ПДВ та податку на прибуток підприємці платили лише 2% від обороту». Тобто держава замість ПДВ і податку на прибуток, запровадила ставку 2% від обороту

та спрощений облік. Основними змінами стало: не нарахування пені за несвоєчасну сплату податків; особи, які були на загальній системі оподаткування мали змогу перейти на спрощену та сплачувати 2% від обороту; звільнення I–II груп від сплати ЄСВ (за себе) та тих, хто залишився на загальній системі оподаткування; мораторій на податкові перевірки; пільгове оподаткування нафтопродуктів; звільнення від оподаткування об'єктів на окупованих територіях та тих, де ведуться бойові дії; ФОП III групи змогли перейти на зменшену ставку оподаткування і сплачувати 2% від доходу раз на квартал. Платнику єдиного податку IV групи, здійснити перехід на III групу платників податку та крім того використовувати знижену ставку єдиного податку — 2% від доходу без сплати ПДВ [16].

Проте, через значне зменшення податкових надходжень до державного бюджету, урядом з 1 липня 2023 року скасовано дії окремих норм законодавчих актів, запроваджених на період припинення або скасування воєнного стану на території України, а саме: скасування можливості несплати ЄСВ ФОП-єдинниками I й II групи; відновлення проведення документальних перевірок; скасування для ФОП та юросіб бути платниками єдиного податку III групи із застосуванням ставки 2% від суми доходу; відновлення штрафних санкцій з окремих порушень. Тому, вже з 1 січня 2024 року запроваджуються нові ставки єдиного податку (ЄП) та єдиного соціального внеску (ЄСВ), які подано в табл. 1, і нова форма податкової декларації про майновий стан і доходи [17].

Варто зазначити, що нормативні документи, які регулюють надання послуг МСБ, це: Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [18]; Постанова КМУ від 21.06.2022 № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу» [19].

Таблиця 1

Ставки єдиного податку (ЄП) та єдиного соціального внеску (ЄСВ) для ФОП та юросіб з 01.01.2024 року [17]

Ставки ЄП та ЄСВ для ФОП I групи Ставка ЄП: 302,80 грн/міс (10% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1.01) Ставка ЄСВ (за себе): з 01.01. — 1562 грн/міс (22% від мінімальної ЗП); з 01.04. — 1760 грн/міс (22% від мінімальної ЗП).	Ставки ЄП та ЄСВ для ФОП II групи Ставка ЄП: 1420 грн/міс (20% від мінімальної ЗП, встановленої на 1.01) Ставка ЄСВ (за себе): з 01.01. — 1562 грн/міс (22% від мінімальної ЗП); з 01.04. — 1760 грн/міс (22% від мінімальної ЗП).
Ставки ЄП та ЄСВ для ФОП III групи Ставка ЄП: 5% від доходу; 3% від доходу +ПДВ. Ставка ЄСВ (за себе): з 01.01. — 1562 грн/міс (22% від мінімальної ЗП); з 01.04. — 1760 грн/міс (22% від мінімальної ЗП).	Ставки ЄП та ЄСВ для IV групи — фермерські господарства Ставка ЄП: з 1 га з сільгоспугідь або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування (у % до бази оподаткування). Ставка ЄСВ (за себе): з 01.01. — 1562 грн/міс (22% від мінімальної ЗП); з 01.04. — 1760 грн/міс (22% від мінімальної ЗП).

Наприкінці червні 2022 р. урядом була розпочата державна грантова програма підтримки бізнесу «єРобота», яка передбачала надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання, і спрямована на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць. Державна програма «єРобота» включала грантові програми, завдяки чому МСБ зможе отримати [12]:

- мікрогранти для створення власного бізнесу — до 250 тис. грн.;
- гранти для створення або розвитку переробного підприємства — до 8 млн. грн. Для першої тисячі заявників надається 70% від вартості проекту, для наступних підприємств, які подали заявки надається 50% вартості проекту;
- для створення або розвитку переробного підприємства — до 8 млн. грн. Для першої тисячі заявників надається 70% від вартості проекту, для наступних підприємств, які подали заявки надається 50% вартості проекту; на розвиток власного садівництва, ягідництва та виноградарства — до 400 тис. грн. за гектар;
- для розвитку тепличного господарства — до 7 млн. грн за 2 гектари. Для першої тисячі заявок надається 70% від вартості проекту, для всіх наступних заявок — 50%;
- грант або конвертована позика на створення чи розвиток стартапу — від 750 тис. грн. до 8 млн. грн.

Потрібно згадати, що з початку запуску проекту єРобота (у липні 2022 р.) понад 13 тисяч українців отримали грантові кошти на започаткування або розширення власної справи і 7 млрд. грн інвестувала держава в розвиток МСБ, а саме було видано:

- за програмою «Власна справа» — 12227 мікрогрантів на 2,9 млрд. грн;
- на розвиток переробних підприємств — 660 грантів на 3,3 млрд. грн;
- на садівництво та розвиток тепличного господарства — 157 грантів на 705 млн. грн;
- ветеранам та членам їхніх родин — 222 гранти на 90 млн. грн [21].

Головна мета надання грантів — підтримати відновлення підприємницької діяльності на територіях України, що найбільше постраждали від бойових дій та були окуповані, а також посилити стійкість мікробізнесу в інших регіонах України під час війни.

Також надавались гранти USAID «Конкурентоспроможна економіка України» починаючи від 10000 \$ — отримувачі вся Україна, зокрема: 100 грантів для малих і середніх жіночих і сімейних підприємств на суму від 10000 \$ до 35000 \$ станом на 25.08.2023 р.; 25 грантів для малих і середніх переробних підприємств — на суму від 75000 \$ до 150000 \$ станом на 15.12.2023 р.; 15 грантів для експортних альянсів, які включають

не менше п'яти підприємств — на суму від 35000\$ до 150000 \$ станом на 30.09.2023 р.; 30 грантів на участь у міжнародних виставках — на суму від 35000 \$ до 90000 \$ станом на 15.09.2023 р.; 30 грантів на підвищення кадрового потенціалу бізнесу — на суму від 35000 \$ до 150000 \$ станом на 15.11.2023 р.; малим та середнім фермерським підприємствам — до 40000 \$ станом на 31.12.2023 р. [22]. Мета програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» створення нових робочих місць для осіб, які через наслідки війни стали безробітними, а також для підтримки розвитку економіки держави.

За допомогою грантів в Україні вже від початку війни, було реалізовано понад 7000 бізнес-проектів (пекарні, кав'ярні, малі виробництва тощо). Одним з найбільших грантових проектів став проект «Власна справа», в рамках якого ветерани та члени їх родин можуть отримати кошти на відкриття або розвиток бізнесу. Також велику кількість грантів підтримала програма «Варто» від Українського ветеранського фонду. Станом на літо 2023 року було видано понад 7500 грантів на загальну суму понад 1,8 млрд. гривень.

Європейська бізнес-асоціація (ЕБА) та асоціація Global Business for Ukraine (GB4U) спільно з компанією Ukraine Invest створили інвестиційну мапу країни для компаній, що планують інвестувати в Україну у майбутньому [10].

Згідно даних Урядового порталу МСБ в 2022–2023 рр. отримав від міжнародних партнерів більш ніж 4 млрд. євро. Це і допомога як у вигляді прямого фінансування, так і у розподілі кредитних ризиків і гарантів, грантів, донорської допомоги, страхування воєнних ризиків. В процесі реалізації щодо розвитку МСБ у 2024 р., проекти на 2,7 млрд. євро і підписані ліміти ще на 1,5 мільярди євро [10]. Треба зауважити, що в 2022–2023 рр. надійшла допомога від:

- Європейського банку реконструкції і розвитку;
- Європейського інвестиційного банку;
- Міжнародної фінансової корпорації (IFS);
- KfW — державного банку Уряду Німеччини;
- USAID — Агентства США з міжнародного розвитку [21].

Проте, і в 2024 році продовжує діяти 31 грантова програма, діяльність яких у 2023 р. проаналізовано в праці [22], а саме видано гранти:

- *Mercy Corps Програма підтримки*: на релокаційний бізнес чи у процесі релокації — до 20000 \$ станом на 31.12.2023 р. (Івано-Франківська, Львівська, Київська, Тернопільська області); допомога вільно переміщених осіб (ВПО) розпочати або відновити мікробізнес до 1500 \$ станом на 31.12.2023 р. (Дніпропетровська область); відновлення втраченої через війну дрібної фермерської діяльності до 1500 \$ станом на 31.12.2023 р. (Полтавська, Сумська, Чернігівська області);

- *Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) EU4Business*: консалтингові проекти для МСБ до 85% від вартості (вся Україна); стажування в компанії у досвідченого європейського підприємця в Європі — до 75% витрат стажування, онлайн — безкоштовно (вся Україна); 30 грантів для стартапів — до 25 000 євро (25.08.2023 р.) (вся Україна); 250 грантів на відновлення мікробізнесу — до 4000 євро на 18.09.2023 р. (вся Україна);
- *Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) EU4CLIMATE*: для компаній, що розробляють або впроваджують зелені інновації — до 50 000 євро (30.09.2023 р.) (вся Україна);
- *Єврокомісія Програма ЄС «Єдиний ринок»*: на патентування ідей, захист торгової марки та дизайну — від 1000 до 1500 євро (8.12.2023 р.) (вся Україна);
- *Міжнародна організація з міграції (МОМ)*: для постраждалих від війни мікро- та малих підприємств — від 4500 до 20 000 євро (31.10.2023 р.).

Однак і в 2024 році держава планує видати ще понад 12500 мікрогрантів та найбільшу увагу звертається на розвиток ветеранського бізнесу за програмами «Варто», «єРобота» та ін., та виділено в бюджеті на 2024р. понад 3,5 млрд. гривень. Перспективи, які малий та середній бізнес бачить на найближче майбутнє, це:

- 56% планує підтримувати бізнес;
- 30% планують збільшувати бізнес;
- 8% планує збільшити кількість партнерів;
- 4% планує диверсифікувати послуги/товари;
- 2% планує вийти на новий ринок [10].

Отже, отримати гранти можуть як підприємці-початківці, так і підприємці, що вже мають досвід у бізнесі. Подача заявки на грант здійснюється

через Портал Дія. Отож, кожний грант потрібно використовувати на певні цілі, серед них це і придбання обладнання; закупівля сировини; орендна плата (не більше 25% від суми гранту); лізинг обладнання. У разі отримання гранту, виникають певні зобов'язання перед державою, тобто ви виконуєте визначені вимоги: створюєте робочі місця; здійснюєте діяльність (не менше 3 років); сплачуєте податки в бюджет.

Дослідження статистики видачі грантів в Україні, свідчить, зокрема за результатами шістнадцятої хвилі подання заяв на мікро-гранти, переможцями визнано 301 українця-підприємця. Вони отримають 71,8 млн. грн. на старт або розширення свого бізнесу. Від початку дії програми «Власна справа» вже є 8 тисяч переможців, яким держава надасть фінансову підтримку на майже 2 млрд. грн. 90% з них вже отримали кошти на свої рахунки та реалізують свої бізнес-проекти. Загальна сума виплачених в якості грантів коштів складала 1,6 млрд. грн. Ці підприємці вже створили 18,5 тисяч робочих місць та сплачують податки.

Станом на початок серпня 2023 р. отримувачі грантів сплатили вже понад 400 млн. грн податків до бюджету. Тобто чверть інвестованих державою коштів в розвиток малого бізнесу підприємці вже повернули у вигляді сплачених податків [10]. Серед отримувачів мікрогрантів шістнадцятої хвилі 57% жінок і 43% чоловіків. 75% з них мають вищу освіту. Найбільше гранто-отримувачів із Львівської (47 осіб), Рівненської (43 особи), Івано-Франківської (29 осіб), Київської (21 особа), Дніпропетровської (19 осіб) областей (див. рис. 3).

Переважна більшість грантоотримувачів планують витратити кошти мікрогранту на придбання обладнання, необхідного для ведення бізнесу.

Рис. 3. Отримання грантів по областях України на початок серпня 2023 р. за результатами шістнадцятої хвилі
Джерело: складено на основі [10]

Найпопулярнішими сферами, в яких працюватимуть переможці шістнадцятої хвилі, є:

- оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів — 118 осіб;
- переробна промисловість — 57 осіб;
- тимчасове розміщування й організація харчування — 36 осіб [10].

За результатами сімнадцятої хвилі подачі заяв на мікрогранти переможцями визнано 307 українців із 1395. Вони отримують 72,6 млн. грн. на старт або розширення свого бізнесу та буде створено 668 робочих місць. Серед отримувачів мікрогрантів сімнадцятої хвилі 53% жінок і 47% чоловіків. Найбільше грантоотримувачів із Львівської області 14%, Рівненської 13% та Київської 13%, (рис. 4).

Найбільша кількість грантоотримувачів сімнадцятої хвилі, це МСБ за галузями:

- оптова та роздрібна торгівля;
- ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;
- тимчасове розміщування й організація харчування;
- переробна промисловість [10].

Також варто зауважити, що розширено функціонал державної кредитної програми «доступні кредити 5–7–9», а саме у 2023 р. — видано понад 40 тис. пільгових кредитів на суму майже 170 млрд. грн.; а на 2024 рік закладено 18 млрд. грн);

- започатковано програму державних портфельних гарантій;
- запроваджено нові програми підтримки іпотечного кредитування «Доступна іпотека 7%» та «Оселя»;
- запроваджено можливість отримання кредитів під 0% річних з гарантією до 80% суми кредиту, збільшено максимальний розмір кредиту до 60 млн. грн, збільшено строки надання кредитів до 3–5 років, пом'якшено вимоги до застави;
- держбюджет України на 2024 р — для підтримки та стимулювання розвитку бізнесу заплановано:

підтримка бізнесу через Фонд розвитку підприємництва — 18 млрд. грн; забезпечення житлом громадян (через програму «Оселя») — 9,4 млрд. грн; гранти для МСБ — 3 млрд. грн; ... надання бізнесу грантів (на створення або розвиток переробних підприємств...) — 1,4 млрд. грн [10–11].

Тому, вагомою є роль державних і міжнародних грантових програм підтримки щодо створення, розвитку бізнесу під час війни в Україні з причин:

1. Економічного (промислового) відновлення держави. Надання грантів бізнесу слугуватиме механізмом відновлення та оживлення економіки в постконфліктному періоді сталого розвитку.

2. Створення робочих місць: МСБ є ключовим джерелом створення робочих місць, що особливо важливо під час війни, коли безробіття може зростати через зруйновану інфраструктуру та зменшену активність більших корпорацій.

3. Розвиток соціальних ініціатив: гранти можуть бути спрямовані на створення бізнесів, які вирішують соціальні проблеми або надають підтримку постраждалим від війни. Наприклад, це може бути підприємство, яке забезпечує послуги реабілітації для ветеранів війни.

4. Зменшення економічної напруги: створення бізнесів і робочих місць допомагає зменшити економічну напругу та залучає людей до власних підприємницьких ініціатив, що сприяє стабільності та розвитку суспільства.

5. Залучення інвестицій: підтримка стартапів та бізнесів може привернути інвесторів та капітал для відновлення економіки в умовах війни.

6. Розвиток інновацій: підприємства, що отримують гранти під час війни, можуть працювати над новими технологіями, продуктами та послугами, що сприяють розвитку та стабілізації суспільства.

Проте, незважаючи на війну, спостерігаємо розвиток МСБ в Україні. Якщо, 2022 р. — занепад, проблеми, то вже через рік (2023 р.) бізнес почав

Рис. 4. Найбільша кількість грантоотримувачів МСБ по областях України за результатами сімнадцятої хвилі
Джерело: складено на основі [10]

зростати, відкриваються нові фірми, підприємства, повертаючись до стабільної праці. Інвестиції, гранти і фінансування сприяють підтримці МСБ. Проте залишаються проблеми із нестабільною державною політикою, тиском з боку держустанов. Найбільш пріоритетними завданнями для влади — 72,8% підприємців вважають знищення корупції, 48,8% — проведення судової реформи, 40,8% — покращення доступу до кредитів та їх здешевлення, 36,7% — проведення податкової реформи 10–10–10 (+3); 77% респондентів вказують на зміни у податковій системі [11]. Однак, надання грантів під час війни є позитивним впливом для економіки держави, дає можливість реалізувати себе у тій сфері, яку вона хотіла створити, але не було можливості та сприяє створенню робочих місць в різних галузях та регіонах України, що зменшить кількість безробітних, а сплачені податки надійдуть на оборону нашої держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що зазначені вище фактори впливають на видачу грантів для створення бізнесу під час

війни, їх важлива роль у відновленні економіки, соціальному розвитку та стабілізації умов життя, зокрема: 1) видання мікрогрантів для підтримки МСБ є популярною ініціативою серед українських підприємців; 2) гендерна рівність — серед переможців і отримувачів більшість жінки — 57%, що свідчить про підтримку жіночого підприємництва та рівні можливості в цій ініціативі; 3) регіональна рівновага — отримувачі мікрогрантів розподілені по різних регіонах України; 4) найпопулярнішими сферами діяльності є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту, переробна промисловість, тимчасове розміщування та організація харчування. 5) видання мікрогрантів призводить до створення робочих місць. Той факт, що у 2024 році уряд вдвічі збільшить фінансування програми мікрогрантів для розвитку бізнесу, і планує видати грантів на 3,5 мільярда гривень, свідчить, що даний проєкт є успішним для України. Проаналізувавши подання заявок на гранди, можна зрозуміти, що з кожним запуском хвилі, все більше і більше українців долучаються до отримання гранту, для відкриття своєї власної справи.

Література

1. Чи є місце для малого підприємництва на селі. *AgroPortal*. 2022. URL: <https://agroportal.ua/publishing/rassledovaniya/chi-ye-misce-dlya-malogo-pidpriemnictva-na-seli> (дата звернення: 05.02.2024).
2. Данилишин Б. Малий і середній бізнес продовжує відновлювати роботу. *LB.ua*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/571384_maliy_i_seredniy_biznes_prodozvuhe.html (дата звернення: 05.02.2024).
3. Жуков С. А., Дюгованець О. М., Балко О. Ю. Мале підприємництво в Україні: роль, стан і перспективи розвитку в період соціально-економічних потрясінь. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 40–43. URL: <http://www.venu-journal.org/download/2019/07-Zhukov.pdf> (дата звернення: 08.02.2024).
4. Шевців Л. Ю., Сенишин Б. Б., Сподарик Т. І. Тенденції розвитку підприємництва в контексті становлення інформаційної економіки в Україні. *Проблеми економіки*. 2019. № 4 (42). С. 55–61. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-4_0-pages-55_61.pdf (дата звернення: 04.02.2024).
5. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2 (100). С. 3–11. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261787> (дата звернення: 05.02.2024).
6. Бортнік С. М. Функціонування малого і середнього підприємництва в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1169/1126> (дата звернення: 09.02.2024).
7. Стрілець В. Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2019. 457 с.
8. Прокопець Л. В., Губчак В. С. Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 71–76. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/14.pdf (дата звернення: 05.02.2024).
9. Данилишин Б. Економічні підсумки 2023 року та завдання на 2024 рік. *Економічна правда*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/01/1/708280/> (дата звернення: 05.02.2024).
10. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. *FinStream*. 2023. URL: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analytika/> (дата звернення 05.02.2024).
11. Длігач А. Як почуваються малий і середній бізнеси під час війни. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/6/703949/> (дата звернення 05.02.2024).
12. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (за 01.07–31.07.2022 р.). *НІСД*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-0> (дата звернення: 08.02.2024).

13. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> (дата звернення: 08.02.2024).

14. Аналіз актуального стану та пропозиції щодо покращення умов для підприємництва в Україні. *CAREER HUB*. 2022. URL: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-standu/> (дата звернення: 08.02.2024).

15. «Робота»: з 5 лютого стартувала перша у 2024 році хвиля подачі заяв на гранти для переробних підприємств. *Міністерство економіки України: вебсайт*. 2024. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=05d510b1-c732-49f7-ad08-f2d54b724af5&title=Robota-Z5-Liutogo> (дата звернення: 11.02.2024).

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України № 2120-IX від 15.03.2022. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 11.02.2024).

17. Які податкові зміни очікують на ФОПів з 1 січня 2024 року. *Фінансовий клуб*. 2024. URL: <https://finclub.net/ua/news/yaki-podatkovyi-zmini-ochikuyut-na-fopiv-z-1-sichnya-2024-roku.html> (дата звернення: 11.02.2024).

18. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 03.09.2023 р. № 4618-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 3. Ст. 12, 16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 11.02.2024).

19. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова КМУ від 21.06.2022 р. № 738. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-nadannya-grantiv-biznesu-738-210622> (дата звернення: 11.02.2024).

20. Власна справа: 8000 українців отримують 2 млрд. грн грантів на старт або розвиток бізнесу. *Урядовий портал*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vlasna-sprava-8000-ukraintiv-otrymaut-2-mlrd-hrn-hrantiv-na-start-abo-rozvytok-biznesu> (дата звернення: 02.02.2024).

21. «Робота»: 7 млрд. грн інвестувала держава в розвиток бізнесу через гранти. *Міністерство економіки України: вебсайт*. 2024. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=465b4a3e-8642-4f2a-8430-0a8626a4a0a8&title=Robota-7-MlrdGrnInvestovala> (дата звернення: 11.02.2024).

22. Гроші для бізнесу: легкі й корисні. *FORBES.UA*. 2023.

References

1. Chy ye mistse dlia maloho pidpriemnytstva na seli [Is there a place for small entrepreneurship in the village]. (2022). *AgroPortal*. Retrieved from <https://agroportal.ua/publishing/rassledovaniya/chi-ye-misce-dlya-malogo-pidpriemnytstva-na-seli> [in Ukrainian].

2. Danylyshyn, B. (2023). Malyy i serednii biznes prodovzhuie vidnovliuvaty robotu [Small and medium-sized businesses continue to resume work]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/blog/bogdan_danylyshyn/571384_malyi_i_serednii_biznes_prodovzhuie.html [in Ukrainian].

3. Zhukov, S.A., Dyugovanets, O.M., & Balko, O.Yu. (2019). Male pidpriemnytstvo v Ukraini: rol, stan i perspektyvy rozvytku v period sotsialno-ekonomichnykh potriasin [Small entrepreneurship in Ukraine: role, state and prospects of development in the period of socio-economic upheavals]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy — Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1, 40–43. Retrieved from <http://www.venu-journal.org/download/2019/07-Zhukov.pdf> [in Ukrainian].

4. Shevtsiv, L.Yu., Senyshyn, B.B., & Spodaryk, T.I. (2019). Tendentsii rozvytku pidpriemnytstva v konteksti stanovlennia informatsiinoi ekonomiky v Ukraini [Trends in the development of entrepreneurship in the context of the formation of the information economy in Ukraine]. *Problemy ekonomiky — Problems of the economy*, 4 (42), 55–61. Retrieved from https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-4_0-pages-55_61.pdf [in Ukrainian].

5. Melnyk, T.Yu. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymuliuвання rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya — Economy, management and administration*, 2 (100), 3–11. Retrieved from <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261787> [in Ukrainian].

6. Bortnik, S.M. (2022). Funktsionuvannya maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The functioning of small and medium-sized enterprises in Ukraine: the current state and prospects for development]. *Ekonomika ta suspilstvo — Economy and society*, 36. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1169/1126> [in Ukrainian].

7. Sagittarius, V.Yu. (2019). Zabezpechennia rozvytku malykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Ensuring the development of small enterprises: theory, methodology, practice: monograph]. Poltava: PUET [in Ukrainian].

8. Prokopets, L.V., & Gubchak, V.S. (2017). Osoblyvosti derzhavnoi pidtrymky maloho pidpriemnytstva v Ukraini ta zarubizhnyi dosvid [Peculiarities of state support for small businesses in Ukraine and foreign experience]. *Investytsii: praktyka ta dosvid — Investments: practice and experience*, 24, 71–76. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/14.pdf [in Ukrainian].

9. Danylyshyn, B. (2024). Ekonomichni pidsumky 2023 roku ta zavdannia na 2024 rik [Economic results of 2023 and tasks for 2024]. *Ekonomichna pravda — Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/01/1/708280/> [in Ukrainian].
10. Ukrainskyi biznes pid chas viiny: realna analityka ta perspektyvy na maibutnie u 2024 rotsi [Ukrainian business during the war: real analytics and prospects for the future in 2024]. *FinStream*. Retrieved from <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analotyka/> [in Ukrainian].
11. Dligach, A. (2023). Yak pochuvaiutsia mali i serednii biznesy pid chas viiny [How small and medium-sized businesses feel during the war]. *Ekonomichna pravda — Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/6/703949/> [in Ukrainian].
12. Ohliad instrumentiv pidtrymky biznesu v period voiennoho stanu v Ukraini (za 01.07–31.07.2022 r.) [Overview of business support tools during the martial law period in Ukraine (for July 1 — July 31, 2022)]. (2022). *NISD*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-0> [in Ukrainian].
13. Lyvch, D. (2022). Nove oblychchia ukrainskoho pidpriemnytstva. Yak viina vplynula na mali ta serednii biznes u riznykh rehionakh Ukrainy? [The new face of Ukrainian entrepreneurship. How did the war affect small and medium-sized businesses in different regions of Ukraine?]. *Ekonomichna pravda — Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> [in Ukrainian].
14. Analiz aktualnogo stanu ta propozyicii shchodo pokrashchennia umov dlia pidpriemnytstva v Ukraini [Analysis of the current situation and proposals for improving conditions for entrepreneurship in Ukraine]. (2022). *CAREER HUB*. Retrieved from <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stan/> [in Ukrainian].
15. “ieRobota”: z 5 liutoho startovala persha u 2024 rotsi khvyliia podachi zaiav na hranty dlia pererobnykh pidpriemstv [“eRobota”: on February 5, the first wave of applications for grants for processing enterprises started in 2024]. (2024). *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy: vebsait — Ministry of Economy of Ukraine: website*. Retrieved from <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=05d510b1-c732-49f7-ad08-f2d54b724af5&title=Robota-Z5-Liutogo> [in Ukrainian].
16. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 2120-IKh vid 15.03.2022 [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the application of norms for the period of martial law: Law of Ukraine No. 2120-X of March 15, 2022]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian].
17. Yaki podatkovi zminy ochikuiut na FOPiv z 1 sichnia 2024 roku [What tax changes await sole traders from January 1, 2024]. (2024). *Finansovyi klub — Financial Club*. Retrieved from <https://finclub.net/ua/news/yaki-podatkovi-zmini-ochikuyut-na-fopiv-z-1-sichnya-2024-roku.html> [in Ukrainian].
18. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 03.09.2023 r. № 4618-VI [On Development and State Support of Small and Medium Enterprises in Ukraine: Law of Ukraine dated September 3, 2023 No. 4618-VI]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> [in Ukrainian].
19. Deiaki pytannia nadannia hrantiv biznesu: Postanova KМУ vid 21.06.2022 r. № 738 [Some issues of granting business grants: Resolution of the CMU of June 21, 2022 No. 738]. *Uriadovyi portal — Government portal*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-grantiv-biznesu-738-210622> [in Ukrainian].
20. Vlasna sprava: 8000 ukraintsiv otrymaiut 2 mlrd hrn hrantiv na start abo rozvytok biznesu [Own business: 8,000 Ukrainians will receive UAH 2 billion in grants for business start-up or development]. (2023). *Uriadovyi portal — Government portal*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/vlasna-sprava-8000-ukraintsiv-otrymaiut-2-mlrd-hrn-hrantiv-na-start-abo-rozvytok-biznesu> [in Ukrainian].
21. «ieRobota»: 7 mlrd hrn investovala derzhava v rozvytok biznesu cherez hranty [«eRobota»: the state invested UAH 7 billion in business development through grants. Economics of Ukraine]. (2024). *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy: vebsait — Ministry of Economy of Ukraine: website*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=465b4a3e-8642-4f2a-8430-0a8626a4a0a8&title=Robota-7-MlrdGrnInvestovala> [in Ukrainian].
22. Hroshi dlia biznesu: lehki y korysni [Money for business: easy and useful]. 2023. *FORBES.UA* [in Ukrainian].